

Fars Dilinin Oluşumuna Türkçe'nin Etkisi

FARS DİLİNİN OLUŞUMUNDA TÜRKÇE'NİN ETKİSİ

GERÇEK EDEBİYAT

Yrd. Doç. Dr.
BABEK
CEVANŞİR
yazdı

ÖZET

Günümüze değin yapılagelen dil tasnifi çalışmalarında Farsça'nın İranî Diller Ailesi'ndeki yeri henüz tam anlamıyla belirlenememiştir. Farsça'nın diğer İranî Diller ile olan akrabalığı da kesinlik kazanmamıştır. Farsça, İranî Diller içinde adeta sırtırcasına marjinalliği ile dikkat çekmekte, nasıl ortaya çıktığı ve geliştiğı henüz açıklanamamaktadır. Fars Dili'ni ortaya çıktığı bölgeden (Samanîlerin başkenti Buhara ve Semerkant'ta) dolayı Doğu İranî Dilleri kümesine dâhil eden coğrafyaya dayalı görüş, Farsça'nın bölgedeki Doğu İranî dillerinden hiç biriyle dilbilimsel ve sesbilimsel açıdan bağdaşmadığını göz ardı etmektedir.

Kimi dilbilimciler Farsça'yı, Batı İranî dillerden olan Eski Pers ve Pehlevîce'nin devamı olarak görmekte ve bu dili Yeni-Farsça olarak adlandırmaktadırlar. Ancak Farsça, Eski Pers ve Pehlevî dillerinden farklı bir coğrafyada doğduğu gibi, söz konusu diller ile de dilbilim, sesbilim ve söz dağarcığı açısından ciddi farklılıklara sahiptir.

Farsça diğer İranî dillere göre daha geniş alanlara yayılmıştır. Farsça yazılı metinler diğer İranî dillerin yazılı metinlerinden karşılaştırılmayacak kadar fazladır. Makalede Farsça'nın ortaya çıkışında etkili olan tarihsel, kültürel ve dilsel etmenler üzerinde durulacak ve ardından bu dilin altkatmanındaki altdili hangi dil olabilir sorusuna da yanıt aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: cinsiyet kategorisi, cümle yapısı, ses uyumu, iyelik ekleri, pidgin, creole, altkatman

ABSTRACT

Until our day, the place of the Persian language in the Iranian Languages Family, has not yet been fully detected in the works concerning language classification. The connection of the Persian languages with other Iranian languages, has not been decisive. Among the Iranian languages, Persian draw attention with its marginality and how this language was emerged and developed had not yet been explained. The view that includes Persian to the Eastern Iranian languages due to the region Persian Language arise (the capital of the Samanids in Bukhara and Samarkand), ignores the fact that this language neither linguistically nor phonologically compatible with the Eastern Iranian Languages.

Some linguists see the Persian as a continuation of the Old Persian and Pahlavi and names this language as the neo-Persian. However, the Persian language had been born in different geography than the Old Persian and Pahlavi, and also has serious differences in linguistic, phonology and vocabulary.

The Persian language had spread to a wider area than other Iranian languages. Persian texts outnumber the texts written in other Iranian languages. This article will focus on the historical, cultural and linguistic factors and then will try to find an answer to the question of the possible sublanguage beneath this language.

Keywords: gender category, sentence structure, sound harmony, possessive suffixes, pidgin, creole, substratum.

GİRİŞ

“Hint-Avrupa Dil Ailesi”nin bir alt kümesi olan “İranî Diller” içinde hiç kuşkusuz en fazla yazılı metne sahip olan dil “Farsça”dır. Bununla birlikte Farsça’nın tarihsel süreçte diğer “İranî Diller”e göre en son gelişen dil olduğu da gözlerden kaçmamaktadır. Zira bu dil ilk örneklerini Samanî Dönemi’nde (875-999) vermeye başlamıştır.

Farsça’nın bu kadar yaygın olmasına rağmen “İranî Diller” içindeki yeri ve tarihsel gelişiminin henüz açıklanmamış olması dikkat çekicidir. “İranî Diller”in “Eski”, “Orta” ve “Yeni” olmak üzere ayrıntılı tanıtımını amaçlayan son çalışmalardan birinde, editör unvanı ile önsöz yazar İranist ve İndo-Germanist Rüdiger Schmitt’in aşağıdaki saptamaları gecikmiş bir itiraf olarak değerlendirilebilir.

“[Bu kitap ile ilgili] aynı zamanda itiraf etmeliyiz ki Fars Dili’nin tanımlanması kısmen başarısız gözükmektedir. ... Anlaşıldığı üzere Fars Dili’nin tarihsel gelişimini açıklama açısından pratikte 1000 yıllık bir boşluktan söz edebiliriz.”^[1]

Fars Dili’nin tarihsel gelişimini açıklamadaki tutarsızlıklar bu dilin “tarihsel” ve “dilbilimsel” açıdan yeniden ele alınması gerektiğini göstermektedir. Ancak bundan önce ele alınması gereken en önemli hususlardan biri bu dilin tarihsel süreçte ve değişik coğrafyalarda almış olduğu farklı adlardır.

I. FARŞÇA'NIN ADLANDIRILMASI SORUNU

Günümüzde İran'da "Farsça", Afganistan'da "Derîce" ve Tâcikistan'da "Tâcikçe" adı altında bilinen bu dile İranistik çalışmalarında yaygın olarak "Yeni Farsça" adı verilmektedir. Oysaki söz konusu dil adlandırmalarından her üçü (Derî, Fars ve Tâcik adlandırmaları) de belirli tarihsel süreçlerin sonucu olarak ilgili topluluk ve dili için yalnızca dışadı[2] olarak kullanılmış ve zamanla bilemediğimiz gerçek içadını[3] dahi silerek onun yerine geçmiştir. Bu açıdan bu dilin "Derî", "Fars" ve "Tâcik" adlandırma şekillerinin irdelenmesinde yarar vardır.

I. A. "DERÎ DİLİ" ADI ÜZERİNE

Tarihi kaynaklara göre söz konusu dil için kullanılan en eski adlandırma şekli Samanî dönemindeki "Derîce" adlandırmasıdır[4] ki bu dilin yönetici sınıfa ait bir dil olduğuna işaret etmektedir. Zira "Derîce" aslında "Saray Dili" anlamına gelmekte ve buradaki "der" sözcüğü, kökteşi "derbâr" kelimesi gibi saray manasındadır. Dolayısı ile söz konusu döneme ait kaynaklardan bu dilin gerçek adının ne olduğuna ilişkin her hangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Belirtilmelidir ki "Derîce" dil adlandırması, Farsça'dan önce, Sasanî Dönemi'nde Meda'in'de kullanılan[5] belirsiz bir dil[6] için ve daha sonra farklı birtakım diller için de kullanılmıştır. Ayrıca İbn-i Mukaffa', Hamza İsfahanî, Yakut el-Hamevî'nin eserleri ve değişik sözlüklerde "Derî" ve "Farsî/Parsî" dilleri iki ayrı dil olarak değerlendirilmişlerdir.[7] Derî adı X-XI. yüzyılda Arapça unsurları az olan Farsça düzyazı

örnekleri veya tarzı için de kullanılmıştır.[8] Bu bağlamda tarihsel metinlerdeki “Derî” diye adlandırılan dillerin tümünün makalemizin konusu olan “Farsça” ile aynı sayılması doğru değildir.

I. B. “PARSÎ / FARSÎ DİLİ” ADI ÜZERİNE

Bu dil için tarihi metinlerde kullanılan bir diğer adlandırma şekli daha sonraları ortaya çıkan “Parsî / Farsî” biçimidir.[9] Bu adlandırmanın temelinde Emevî ve Abbasî dönemlerinde Maverâünnehir’e yerleşen Araplar’ın oradaki toplumlara tıpkı İran coğrafyasında olduğu gibi genel anlamda Fars deme alışkanlığı bulunmaktadır. Maverâünnehir’in önemli bir kısmı Araplar’ın “Fars” diye nitelendirdikleri Sasanî İmparatorluğu’na bağlı olması bunda etkili olmuştur. Diğer taraftan bu adlandırma biçiminin yayılmasında, İran’ın güneybatısında yer alan tarihî “Fars” bölgesinden çıkan Sa’dî (öl. 1229) ve Hâfız (öl. 1389) gibi dünyaca ünlü şairlerin rolü da oldukça büyüktür. Zira gerek Sa’dî, gerekse de Hâfız köken olarak “Şerâzî” topluluğuna dayanmış ve “Şerâzî Dili” ile yazdıkları kimi şiirler günümüze ulaşmış olsa da[10] “Farsça” olarak anılan dili edebi açıdan zirveye taşımışlardır. Bu dil için kullanılan “Fars Dili” veya “Farsî” adlarının yayılmasında, Sa’dî ve Hâfız’ın tarihi “Fars” bölgesinden olmalarının etkisi yadsınamaz.

“Fars Dili” tabiri, konumuz olan Farsça’dan önce Arap dilli kaynaklarda Pehlevîce için de sık sık kullanılmıştır. Bunun esas nedeni Fars bölgesinde kurulan İranî-Sasanîlerin ana

dili Pehlevîce'nin söz konusu ailenin ortaya çıktığı bölgeye nispeten "Farsî" olarak adlandırılmasıdır.

Bu dilin "Farsî" olarak adlandırılması İranistik biliminde bir takım yanlış tarihsel dilbilim değerlendirmelerine de neden olmuştur. "Pers" ve "Fars" etiket adlarının aynı oluşundan yola çıkan birçok bilim adamı söz konusu dilleri dilbilimsel, söz dağarcığı ve fonetik yapılarına bakmaksızın birbirinin devamı olarak saymışlar ve bu doğrultuda Ahameniş Dönemi (M. Ö. 550 - M. Ö. 330) diline "Eski Persçe veya Eski Farsça", Sasanî Dönemi'nin (M. S. 224 - M. S. 651) diline "Orta Farsça" ve konumuz olan dile de "Yeni Farsça" demişlerdir.^[11] Bu yaklaşımın katmerli bir yanlış yumağı yarattığı ortadadır. Maddeler halinde açıklamak gerekir ise:

1. Ahameniş yazıtlarının açıkça gösterdiği üzere, Ahameniş Dönemi metinlerinde kullanılan dilin adı ve devletin dayandığı esas halk kitlesinin etnonim adı "Pers" değildir. Ayrıca söz konusu dilin adına ilişkin ilgili metinlerde herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

2. Ahameniş Dönemi'nde yönetici topluluklar içinde "Pers" etnonim adına rastlanılmaması oldukça anlamlıdır. Daha ilginç ise "Pers" adının askeri bir içerikte kullanılmasıdır. Bu yönetici etnikler (10 topluluk)^[12] "yerleşik" ve "göçebe" olmak üzere şunlardır.

a - Yerleşikler

1. Pasargadoi

2. Maraphioi

3. Maspioi

4. Panthialoi

5. Deronsiaoi

6. Germanioi

b - Göçebeler

1. Daoi

2. Mardoï

3. Dropikoi

4. Sagartioi[13]

Buradan da Ahameniş Dönemi'nde "Pers" adını taşıyan herhangi bir topluluğun var olmadığı gerçeği anlaşılmaktadır.

3. Ahamenişler için "Pers" adlandırmasını kullanan ilk metinler Tevrat ve ardından Herodot'un (M. Ö. 484 - M. Ö. 425) ünlü "Tarih" eseridir. Yani "Pers" ismi dıştan verilmiş bir addir. Tevrat'ta "Pers" adının geçmesinin bir nedeni olsa gerektir.

Ancak makalemizin konusu dışına çıktığı için şimdilik bu konuya değinmeyeceğiz ve bu konuyu bir başka makalemizde ele alacağız.

4. Ahameniş metinlerindeki bu İranî dile İranistler tarafından verilen “Persçe” veya “Eski Farsça” adı yukarıdaki tarihsel açıklamalarımızdan da anlaşıldığı gibi bir iç adlandırma olmayıp modern dönemde dıştan yapılmış bir adlandırmadan başka bir şey değildir.

5. Ahameniş bölgesi için daha sonraları benimsenen “Pers” bölge adının rağbet görmesinde Yunan kültür çevresine mensup Selevkidler’in (M. Ö. 323 – M. Ö. 63) rolü belirleyici olmuştur. Böylece Yunan kültür çevresinde kullanılan “Pers” adı bölgeye taşınmıştır. “Pers” bölge adının İslamî dönemde “Fars” olarak anılmasında ise Arap Dili’nin fonetik yapısı etkili olmuştur. Zira Arapça’da /p/ sesi mevcut olmayıp yerine /f/ sesi kullanılmaktadır.

6. Yukarıda da değinildiği gibi Sasanî Dönemi’nde İranî Pehlevî Dili, Fars bölgesinde yaygın olmasından dolayı kimi kaynaklarca (Arap Dilli kaynaklar) “Fars” bölgesine izafeten “Fars Eyaleti’nin Dili” anlamına gelen “Farsî” biçiminde anılmaktadır. Bununla birlikte Fars terimi kimi kaynaklarda tarihî Fars bölgesinde yaygın olan Huzî[14] ve Süryanîce[15] gibi İranî diller ailesinde yer almayan diller için de kullanılmıştır.[16] Ayrıca Avrupa metinlerinde İran’da kurulan ama Türk kökenli olan devletlerin (örneğin: Selçuklu, Akkoyunlu, Safevi, Afşar ve Kaçar devletleri) de “Pers” sayılması Herodot’tan beri yaygın olan bir alışkanlıktır.

7. Günümüzde Farsça olarak adlandırılan bu dili Pehlevîce'nin devamı olarak görmek dilbilimsel, fonoloji, söz dağarcığı, tarihsel veriler ve ortaya çıktığı coğrafya açısından olanaklı gözükmemektedir. Bunun dışında her iki dilin belirli bir dönemde yan yana yaşamış olmaları da[17] bu devamlılığı imkânsız kılmaktadır.

Sonuç olarak değişik tarihsel metinlerde kullanılan “Pers”, “Pars”, “Parsî”, “Fars” ve “Farsî” adlandırmaların tamamını konumuz olan İranî anlamdaki Fars veya Farsî olarak değerlendirmek imkânsız gözükmemektedir.

I. C. “TACİK DİLİ” ADI ÜZERİNE

Söz konusu dil için kullanılan bir diğer adlandırma olan “Tâcık” biçimi ise Sovyet Dönemi'nin bir ürünüdür. Araştırmacılardan bazıları “Tâcık” adını “Tay” olarak bilinen bir Arap boyuna dayandırmaktadırlar. Bu nedenle de Arap anlamına gelen “Tâzî” adının daha sonraları “Tâzîk” buradan da “Tâcık”e dönüştüğü savunulmaktadır.[18] Bu konuda diğer bir görüş ise “Tâcık” adının Türklerdeki öteki kavramını ifade eden “Tat” sözcüğü ve “+clk / +cUk” küçültme ekinin bir araya gelmesi biçimindedir. Tarihsel ve edebî metinlerdeki “Tâcık” sözcüğünün küçültücü bir anlamda kullanılması bu görüşü güçlendirmektedir. Örneğin Mevlânâ Celâleddin Rumî'ye (1207-1273) ait aşağıdaki beyit bu açıdan düşündürücü bir örnek olsa gerek:

Türkçe'ye Çevirisi:

Bir saldırı, bir saldırı düzenlendi geceleyin ve karanlıkta,

Türklük ve çabukluk gösterin, gevşeklik ve Tâcîklik değil!

Dıştan yapılan ötekileştirici ve aşağılayıcı kavramın bir topluluğun içadına dönüşmesi olgusu ilgili topluluğun tarihsel açıdan hep bağımlı ve tanımlanan taraf olduğunu göstermektedir. Dolayısı ile bugün “Tâcîk” diye tanımlanan topluluğun ilkin (orijinal) adının da yine “Tâcîk” biçiminde olması imkânsız gözükmemektedir.[19]

Kısacası günümüzde “Farsça” diye tanımlanan bu dilin ve ilgili topluluğun ilkin adının ne olduğu bilinmemektedir. Bunu bilmemize yardımcı olan her hangi bir kaynak da ne yazık ki yoktur.

II. FARŞÇA’NIN TARİHÎ GELİŞİMİ

Farsça’nın ortaya çıkış bölgesi Samanîler’in egemen olduğu Maveraünnehir’dir.[20] Tarihsel açıdan Maveraünnehir coğrafyası Orta Asya’nın en fazla giriş çıkış yapılan bölgesidir. Bu ticari ve siyasi ilişkilerin yoğunluk kazanması zamanla bölge şehirlerinin gelişmesini ve birer kültür merkezi haline gelmesini sağlamıştır. Semerkant ve Buhara gibi şehirlerin İslam tarihinde adeta ikinci Mekke ve Medine olarak addedilmeleri bu tarihsel ilişki ve ticari ağların ne denli ileri düzeyde ve canlı olduğunun göstergesidir.

Samanî Dönemi’nde sosyal statüsünden dolayı “Derî” adını alan dilin yazılı dil haline geliş süreci henüz çözüm bekleyen tarihsel sorunlardandır. Ancak bu dil, daha sonra Doğu İran ve Hindistan’a yayılacak olan Türk asıllı Gazneliler (961-1186) tarafından da bürokraside kullanılacak ve yayılma alanı genişleyecektir. Gazneli Sebük Tekin (977-997) ve oğlu Mahmud’un (998-1030) Hindistan’a sefer düzenlemelerinin

sonucunda Farsça bu sahalarda yazı dili olarak kullanılmaya başladı. Gaznelileri tarih sahnesinden silen Selçuklular (XI-XIII yüzyıllar) Farsça'yı İran dâhil, Anadolu ve Kafkasları da içine alan geniş bir coğrafyaya kâtipler sınıfının dili olarak yaymışlardır. Farsça küçük bir bölgede (Maveraünnehir) konuşulmakta iken ölçünleşerek (standardize) çok daha geniş bir alana yayılmıştır. Bu sebeple bir koine[21] dil olarak değerlendirilebilir. Fakat Farsça'nın ilkin bölgesinin dışına sadece yazılı dil olarak yayıldığıın altı özellikle çizilmelidir.

Yukarıda da belirtildiği gibi Derî Dili'ne ait ilk yazılı metinlerin ortaya çıkışı Maveraünnehir'deki[22] Samanî Dönemi'ne rastlamaktadır. Samanî hükümdarı "Nuh b. Nasr"ın (933-955) çağdaşı olan Şehid Belhî (öl. 937), Hanzele Badgeysî, Muhammed Vasif Sistanî, Rudekî Semerkandî (ö. 941), Kesayî Mervezî'nin (X. yüzyıl) şiirleri, "Şah-name-yi Ebu Mansurî"nin günümüze ulaşan mukaddime kısmı (975), Dakikî Tusî'nin (öl. 977-981 yılları arasında) manzum eserleri, Taberî'nin Tefsir eserinin "Mansur b. Nuh Samanî"nin (961-976) emri üzerine Maveraünnehirli âlimlerce Derîce'ye çevrilmiş metni, yine Taberî'nin Tarih eserinin "Mansur b. Nuh"un veziri Bel'amî tarafından 966 yılında tercümesi, 982 yılında Guzgan'ın da "Emir Ebu'l-Haris"e sunulan Hududu'l-Âlem mine'l-Maşrik ile'l-Magrib adlı coğrafya kitabı, "Ebu'l-Kasım Nuh b. Mansur Samanî" (966-998) adına Ebu'l-Mu'ayyid Belhî tarafından yazılan Aca'ibu'l-Buldan yapıtı, 1010 yılında Firdevsî tarafından yazılan Şah-name eseri, Ferruhî (öl. 1037), Unsurî (öl. 1039), Menuçehrî'nin (öl. 1040) şiirleri, 1056 yılında Esedî tarafından istinsah edilen Ebu Mansur Muvaffak Herevî'nin yazdığı Kitab el-Ebniye an Haka'iku'l-Edviyye adlı yapıtı (961-976)[23], Esedî Tusî (öl. 1072), Mesud Sa'd Salman (öl. 1121), Mu'izzî (öl. yaklaşık 1126) ve Senayî Gaznevî'nin (öl. 1140) manzum eserleri Derî Dili'nin ilk yazılı

metinleridir. İlk Farsça yazılı metinlerin Maverâünneheir ve yakın çevresinde ortaya çıktığı açık bir biçimde gözükmetedir.

Samanî Dönemi'nde yazılı dil seviyesine ulaşan bu dilin oluşumunun daha eskilere dayanması gerekmektedir. Nitekim söz konusu dile ait Samanî öncesi kimi Arapça metinlerde bazı cümlelere rastlanması bu görüşü haklı kılmaktadır. Bu cümlelerin sahiplerinin de bir biçimde Maverâünnehir ve yakın çevresiyle ilgili olduğunun belirtilmesi gerekmektedir.^[24] Bu arada VIII. yüzyıl öncesine ait olduğu tahmin edilen Hotan yakınlarında bulunmuş İbrani harfleriyle yazılmış Farsça özel bir mektup bu dilin şimdiye kadar elde edilmiş en eski yazılı metnidir.^[25]

Gazneliler ve özellikle Selçuklular^[26] ile birlikte söz konusu dil Hindistan, İran ve Anadolu dâhil geniş bir alanda yazı dili^[27] olarak kâtipler ve kimi şairler tarafından kullanılmıştır. Bununla birlikte günümüz Maverâünnehir, Afganistan'ın kuzeyi hariç İran, Kafkasya, Hindistan ve Anadolu coğrafyasında birçok araştırmacının yaptığı yanlış değerlendirmenin tersine söz konusu geniş coğrafyalarda Farsça'nın sivil ve etnik temelden yoksun olduğunun üzerinde durulmalıdır. Dolayısı ile İran, Anadolu ve Hint Yarımadası'nda Fars yazı dilini kullanan yerlilerin hiç biri Fars topluluğuna mensup olmamıştır.^[28]

Modern döneme özgü olan dillerin resmileşmesi süreci açısından da belirtilmesi gereken önemli bir husus vardır. XIX. yüzyılın ilk otuz yılında Hindistan'ın resmi dilinin İngilizce mi Farsça mı yapılmasına ilişkin tartışmalar yaşansa da 1835'te İngilizce'nin ülkenin resmi dili olmasında karar kılınmıştır. Buna rağmen Kaçar döneminde bile ilk Farsça eserler genellikle Hindistan'da basılmakta ve oradan İran'a gelmekteydi.^[29] Farsça'nın ise

İran'da resmi devlet dili olarak ilan edilmesi 1935 yılında Pehlevîler döneminde gerçekleşmiştir. Böylece Farsça ilk defa günümüz İran tarihinde kamusallaşarak özellikle heterojen etnik yapıya sahip olan merkezî şehir muhitlerinde yaygın hale gelmiştir.

III. FARŞÇA'NIN DİLBİLİMSEL OLARAK ELE ALINMASI

Farsça'nın şimdiye kadar ele alınışında tarihsel dilbilim yöntemleri göz ardı edilerek, bazen ortak etiket adı (Pers, Pars ve Fars adları) olgusundan yola çıkılarak bu dilin sözde "Eski Persçe" ve "Pehlevîce (Orta Farsça)"nın kesintisiz devamı biçiminde "Yeni Farsça" olarak adlandırılmasına gidilmiştir.^[30] Bu görüşün yanlışlığı birkaç açıdan irdelenebilir. Bunlar:

1. Dilbilimsel Veriler: Farsça, gerek gramatik, gerek tarihsel fonoloji, gerekse de söz dağarcığı açısından "Eski Persçe" ve "Orta Farsça (Pehlevîce)" diye tanımlanan dillerin hiçbirinin devamı sayılamaz.

2. Tarihsel Dil Verileri: İki ayrı dilin aynı zamanlarda yaşaması, bu dillerin birbirinin devamı olmadığını ortaya koymaktadır. Nitekim Pehlevîce ile Farsça tarihin belirli dönemlerinde yan yana yaşamışlardır. Dolayısı ile Farsça'yı Pehlevîce'nin devamı sayılmasını tarihsel dil verileri engellemektedir.

3. Coğrafi Veriler: Farsça'nın ortaya çıktığı bölge olan Maveraünnehir ile tarihi Fars coğrafyası birbirinden oldukça uzak bölgelerdir. Maveraünnehir bölgesinde tarihsel olarak iki İranî dilin varlığından söze edebiliriz. Bunlar Harezmiçe^[31] ve Soğtça'dır.^[32] Farsça'yı seslik (fonetik) yapısı ve söz

dağarcığı, aynı zamanda gramatik özellikleri açısından bu dillerin hiç birinin devamı sayılmasına olanak bulunmamaktadır.[33]

4. Farsça Yazan Şairler Tarafından Kullanılan Farklı Yerel Diller: Farsça, İran'da sadece yazı dili olduğu için edebî faaliyetler bu dille de yapılmıştır. Bunun yanı sıra kimi kişilerce yerel İranî dillere ait eserler de verilmiştir. Örneğin ünlü gazel şairleri Sâ'dî Şîrâzî ve Hâfız Şîrâzî'nin (ö. 791) Şiraz'ın yerel dili olan Şêrâzîce ile de şiir yazmaları[34] söz konusu iki şairin etnik olarak Şêrâzî olduklarını ortaya koymaktadır. Bunun gibi Avhedî'nin İsfahan'ın yerel dili[35] ve Baba Tahir Uryan'ın Lur dillerine benzer yerel bir başka İranî dil[36] ile şiirler yazdığı bilinmektedir. Buna Eski Mazenî dili ile yazılmış birkaç şiir ve Emir Pâzvârî'nin divanı, Eski Gûrgan dilinde yazılmış Hurufi Cavidan-name eseri ve Kasım Envar'a (1356-1434) ait eski Gilekî dilinde yazılmış bazı şiirleri[37] de ekleyebiliriz.

III. A. FARŞÇA'DA CİNSİYET KATEGORİSİNİN OLMAYIŞI

Hint-Avrupa Dilleri'nde olduğu gibi İranî Diller'de de cinsiyet kategorisi bu dillerin ayırt edici özelliklerindedir. Tarihî İranî dillerden cinsiyet kategorisi olmayanların Partça, Pehlevîce[38] ve Farsça oluşu dikkat çekmektedir. Bizce Farsça'nın İranî Diller içindeki tarihsel gelişiminin açıklanmasını zorlaştıran en temel husus budur. İranî bir dilin bu temel niteliğini yitirşini, İranî Diller'in kendi iç dinamiklerinin bir sonucu olarak kabul etmek zordur (bkz. **Şekil-1**).

DİL	GRAMATİK CİNSİYET

Eski Persçe [39]	+
Avestaca [40]	+
Partça [41]	-
Pehlevîce [42]	-
Hotanca [43]	+
Soğtça [44]	+
Harez mice [45]	+
Farsça	-

Şekil-1: Tarihi İranî Dillerde Gramatik Cinsiyet

Tarihin değişik dönemlerinde Maverâünnehir’de yaşamış olan diğer gayri İranî dillerden ilk akla gelen Türkçe ikincisi ise Arapça’dır. Arapça diğer Sami Dilleri’nde olduğu gibi cinsiyet kategorisine sahip olduğundan Farsça’daki bu niteliğin kaynağı olamaz.

Fakat Türk Dili’nin en temel özelliklerinden biri “gramatik cinsiyet”in olmayışıdır.[46] Bu sebeple Farsça’nın altkatmanındaki[47] dilin (altdil)[48] Türkçe olduğu ileri sürülebilir.

Üstelik Maverâünnehir tarihsel olarak Türklerin yoğun bir biçimde yerleştiği bölgelerdendir. Anlaşılan buradaki Türk nüfusu o denli kalabalık bir unsur olmuştur ki Türkçe eski bir yerli İranî dilin gramatik yapısını kökünden değiştirebilmiştir.

Maveraünnehir'deki Türk nüfusuna dair tarihi veriler bu açıdan ciddi bilgiler sunmaktadır. Türklerin bölgeye yönelik göçlerinin başlangıcı tam olarak tespit edilememekle birlikte, bu göçler sadece Türk devletlerinin bünyesinde gerçekleşmemiştir. Yönetici sınıfının Türk olup olmadığı tartışılmalı Kuşanlar'ın (25-356) terkinde bölgeye göç eden Türk unsurları vardır.[49]

İslamî kaynaklarda Hayat ile ve Haytal olarak adlandırılan Akhunlar da bölgede hâkimiyet kurmuş ve yerleşen Türkler arasında özel bir yer tutmaktadır. Bu hâkimiyet süreci IV-V. yüzyıllar arasındaki zaman kesitine tekabül etmektedir.[50]

Bölgede kurduğu egemenlik açısından Göktürkler önemli bir evreyi oluşturmaktadırlar. 560 yılında Göktürkler Akhunlar'a karşı Sasaniler'le ittifak oluşturarak[51] Akhun Devleti'ni ortadan kaldırdılar.[52] Bölge fiili olarak Sasaniler ve Göktürkler'ce paylaşılsa da daha sonraki süreçlerde Göktürklerin bölgede güçlendikleri görülmektedir. Bu güçlenmenin bir sonucu olarak da bölgeye yeni Türk göçleri gerçekleşmiş ve Göktürk Devleti'nin ticari siyaseti gereği Maveraünnehir dâhil İpek Yolu üzerinde bir takım Türk kolonileri oluşturulmuştur.

Arapların ilk yayılışlarında bölgede birçok yöresel Türk yönetimi bulunmaktaydı. Bunlar şöyle sıralanabilir: Toharistan ve Badgis'de Nizek Tarhan Yönetimi (644-709)[53], Türgiş Kağanlığı (658-766), Soğdiana'daki Karluk Yabguluğu (766-840), Fergane Tarhanları, Vahş vadisinde Tarduş Sülalesi (VII-VIII. yüzyıl), Huttal Türk Beyliği[54], Buhara'da Kabaç Hatun ve oğlu Tuğ Şad Yönetimi (703-739), Maveraünnehir'deki İhşid Ğuzek Hâkimiyeti (709-737), Sermerkant ve Uşrusna'da Sul Tekin Yönetimi (650-719), Cürcan ve Dehistan'da Rutbil ve Zabulistan'daki Türk Yönetimi.[55]

İbn-i Nedim Maverünnehir’de yer alan Soğd bölgesi Türklerine ilişkin şu bilgileri aktarmaktadır: “Maverünnehir’deki Soğd bölgesine vardım. Burada yerli Türkler bulunmaktaydı.”^[56] Tarihçi Taberi de Maverünnehir’de gerçekleşen 728 yılı olaylarından bahsederken bölgedeki Arap soylularından Yezid b. Said el-Bahili’nin Türkçe’yi iyi bildiğini ve gelen Türkçe mektupları okuyup anlayabildiğini aktarmaktadır.^[57] O dönemde Maverünnehir’de Türkçe’nin ne denli yayıldığı ortadadır. Kimi kaynaklar Semerkant’tan 60 fersah (250 km) uzaklıkta, Şaş (Taşkent) ve Fergana taraflarında bulunan Barshan veya Yukarı Nuşcan şehrinin ve çevresindeki nüfusun tümüyle Türklerden oluştuğunu belirtmektedirler.^[58]

III. B. FARŞÇA’DA SES UYUMU

Bilindiği gibi ses uyumu özelliği Ural-Altay dillerinin en temel niteliklerinden biridir. Oysaki Hint-Avrupa ve Sami dillerinde bu niteliğe kesinlikle rastlanılmamaktadır.^[59] “Yeni Ermenice” gibi bazı dillerde görülen bu özelliğin ise Türkçe’nin etkisi ile ortaya çıktığını ileri sürenler vardır. Bu açıdan Farsça’da da bir takım ilginç özellikler görülmektedir. Tarihsel olarak Türkçe’de ünsüzlerle ilgili şu kurallara rastlanılmaktadır:

Ancak fiilin cümlelerin sonunda yer alışının tüm tarihî İranî diller[63] dâhil, Sanskritçe'de de görülmesi, Türkçe'nin Farsça'nın sentaksı üzerinde tesiri olmadığını ortaya koyuyor gibidir. Buna rağmen bizce söz konusu dillerdeki bu yapının kaynağı da kendi bölgelerindeki eski Asyatik dillerdir. "Eski Persçe" diye tanımlanan dilde, bölgedeki daha eski Elam Dili'nin ağır etkisi hissedilmektedir.[64] Dravid Dilleri'nin de Hint Dilleri ve Sanskritçe'nin cümle yapısının oluşumundaki etkisi göz önünde bulundurulmalıdır.

III. D. FARŞÇA'DA İYELİK EKLERİNİN KULLANIMI[65]

Hint-Avrupa Dilleri'nin ve bu dil ailesinin bir alt kümesi olan İranî Diller'de, iyelik durumu iyelik adlarıyla sağlanmasına rağmen Türkçe'de iyelik ekleri kullanılmaktadır.[66] Farsça'nın bu açıdan İranî Diller'den farklılık göstermekte ve Türkçe'ye benzer bir yapı sergilemektedir. Daha doğrusu Hint-Avrupa Dilleri ve bir alt kümesi olan İranî Diller'de (art zamanlı ve eş zamanlı diller) iyelik eklerine rastlanılmamasına rağmen Farsça'da, Türkçe'de olduğu gibi iyelik eklerine rastlanmaktadır. L. Johanson'a göre de Farsça ortaya çıkardığı iyelik ekleri açısından Türkçe'ye yaklaşmıştır.[67]

Türkçe'de iyelik grubu tamlayan ve tamlanan bölümlerinden oluşmakta ve tamlanan bölümü iyelik eki almaktadır. Oysaki Farsça'da adların iyelik durumu iki türdür. Bunlardan ilki, iyelik ekli yapıdır. Farsça'da da iyelik ekleri tıpkı Türkçe'deki gibi adın sonuna eklenmektedir (bkz. **Şekil-2**).[68]

Farsça'daki iyelik eklerinin kullanımının İranî Diller'e ters bir durum olduğu ortadadır. Diğer taraftan söz konusu yapının Türkçe'nin de içinde yer aldığı Ural-Altay Dilleri'nin

karakteristik özelliklerden olması Fars Dili'nin altkatmanındaki dilin Türkçe olabileceği görüşünü güçlendirmektedir. Zira Farsça'da kullanılan iyelik ekleri, bu dilin başlangıcından beri görülmektedir.[69]

	Farsça		Türkçe	
	Ad	iyelik Eki	Ad	iyelik Eki
T.1.Kişi	Kétâb	-em	Kitap	-(ı)m
T.2.Kişi	Kétâb	-et	Kitap	-(ı)n
T.2.Kişi	Kétâb	-eş	Kitap	-(ı)
Ç.1.Kiş	Kétâb	-émân	Kitap	-(ı)mız
Ç.2.Kiş	Kétâb	-étân	Kitap	-(ı)nız
Ç.3.Kiş	Kétâb	-éşân	Kitap	-ları

Şekil-2: Farsça-Türkçe (Türkiye Türkçesi) İyelik Eklerinin Karşılaştırması[70]

IV. FARŞA'NIN ALTKATMAN DİLİ OLARAK TÜRKÇE

Yukarıdaki açıklamalarımıza dayanarak Fars Dili'nin oluşumunda altkatmandaki dilin Türkçe olduğu kesinleşmiş durumda ise de Türkçe'nin hangi lehçesinin olduğunu ortaya çıkarmak oldukça zor bir uğraştır. Ancak daha sonra Farsça'nın Karahanlı Türkçesi (Karahanlı ve Gazneli dönemleri) bir süre sonra ise Oğuz Türkçesi'nin (Selçuklu dönemi) etkisinde kaldığını söyleyebiliriz.

V. FARS DİLİ'NİN OLUŞUMUNDAKİ SABİR'LEŞME, PİDGİN'LEŞME[71] VE CREOLE'LEŞME SÜREÇLERİ

Fars Dili'nde karşılaştığımız bir diğer ilginç özellik de nerede ise toplam söz dağarcığının %80'inin Arapça oluşudur. Arapça kelimelerin bu orana yükselmesini yazılı Arapça'nın etkisi ile açıklamak oldukça zor gözükmektedir. Zira söz konusu dönemde yazılı diller toplumun tümünü veya büyük bir kısmını etkisi altına alacak sosyal alana sahip değildiler. Farsça'nın bu denli Arap kelimeleri ile dolup taşması yakınında veya komşuluğunda Arap nüfusunun olmasıyla açıklanabilir. Nitekim Maveraünnehir bölgesine Arap nüfusun yerleştiği bilinmektedir.

Maveraünnehir bölgesine Arap nüfusunun yerleştirilmesi süreci gerek Emevî, gerekse de Abbasî dönemlerinde sık sık tatbik edilen bir uygulamadır. Emevî döneminde bölgeye yerleştirilen Araplar genelde askeri ve yönetici sınıfın mensupları olmasına rağmen Abbasî döneminde yerleştirilenler daha ziyade sivil kimseler idiler.

Arapların söz konusu bölgeye yayılmaları Dört Halife Dönemi, Emevî Dönemi ve Abbasîler Dönemi olmak üzere üç ayrı zaman kesitine ayrılabilir. Arapların Maveraünnehir bölgesine ilk taarruzları Hz. Ömer dönemine kadar

geri götürülebilir. Bu dönemde Arap komutanı Ahnef b. Kays ordusu ile birlikte Ceyhun nehrine kadar ilerlese de halife Ömer'in uyarılarından dolayı Ceyhun'un ötesine geçmemişlerdir.[72] Maverâünnahir bölgesine ilk ciddi Arap saldırısı 673 yılında 24.000 savaşıdan oluşan bir ordu ile Ubeydullah b. Ziyad tarafından gerçekleştirilmiştir.[73] 674 yılında ise bu saldırıları Hz. Osman'ın oğlu Sa'id'in Semerkant'a olan hücumu devam ettirmiştir.[74]

Maveraünnahir'e olan Arap hücumlarının ikinci ve en önemli evresi hiç kuşkusuz Emevî dönemindeki hücumlardır. Söz konusu dönemde Kuteybe b. Müslim'in (705-714) Horasan valisi olarak atanması[75] ile yeni bir döneme girilmiş oldu. Artık Araplar Maverâünnahir'i siyasî, askerî, kültürel ve dinî açıdan bir üs olarak şekillendirmeyi amaç edinmeye başlamışlardır. Kuteybe b. Müslim[76], 706 yılında bölgenin önemli şehirlerinden olan Beykent'i işgal etmiştir.[77] Buradan da Buhara'ya yönelmiş ve 707 yılında orayı da ele geçirmiştir.[78] Ardından sırasıyla Talikan, Keş, Nesev ve Faryab şehirlerini de istila edip[79] bölgenin bir diğer önemli ticari ve kültür merkezi olan Semerkant'ı işgal etmiştir.[80] Arapların bundan sonraki askeri sevkıyatları için Semerkant'ta bir üs oluşturulmuş ve Haccac tarafından gönderilen takviye birliklerinin desteği ile Kuteybe b. Müslim, Şaş ve Fergane bölgelerini baskı altına almıştır. Ancak 713 yılındaki Haccac'ın ölümü ve ardından 714 yılında Kuteybe b. Müslim öldürülmesi[81] üzerine bu sevkıyat durdurulmuştur. Barthold'un da belirttiği gibi bölge halkı Kuteybe b. Müslim'in ölümünden asırlar sonra bile ona olan saygılarını mezarını ziyaret etmek suretiyle canlı tutmuşlardır.[82] Hiç kuşkusuz söz konusu kitle bölgeye yerleştirilen Arapların torunları olmalıdır.

Nasr b. Seyyar'ın 737 yılında Horasan'a vali olarak seçilmesi[83] ile Arapların Maverâünnehir'deki hâkimiyeti onun 738 yılında Türgeş hakanı Kur Sul'a karşı galebesiyle[84] pekişmiştir.

Tarihsel süreçte bölgeye yerleşen Arapların uzantısı bugün bile Türkmenistan'da ve özellikle Özbekistan'ın Buhara ve Semerkant şehirleri ve çevre köylerinde görülmektedir. Nüfusları eskiden daha fazla olsa da 1930 yılı istatistiklerine göre Orta Asya'da Arapların nüfusu 50.000 dolaylarında idi. Bu Arap nüfusunun bir kısmı bugün "Buhara Arapları" ismi ile tanınmaktadırlar. Hanlıklar döneminde bile Buhara Araplarının idari ve yönetsel işlerini düzene sokmak için "Arab-hane Divanı" adı altında özel bir idari birim oluşturulmuştur.[85]

Anlaşılan bölgeye gelip yerleşen Arap nüfusu ile altkatmandaki Türk dili temelinde oluşmuş bir nevi proto-Fars dili konuşan kesim[86] arasındaki yoğun siyasi-kültürel ve ticari ilişkilerin sonucunda Arapça ile bu dil karışmaya başlamıştır (karmalaşma[87]). Böylece Fars-Arap sabiri[88] ardından pidgini[89] bir dil oluşmuş, ardından bu pidgin dilin ana dile dönüşmesi sonucunda creole'leşme[90] süreci tamamlanmış ve günümüz "Fars" veya "Tâcık Dili" oluşmuştur. Farsça konuşan topluluğun bazı kaynaklarda Tâzik olarak adlandırılması bu açıdan anlamlı bir konudur. Zira "Tâzi" kelimesi aslında "Arap" anlamına gelmektedir.

Farsça'daki Arap kökenli sözcüklerin yazılı Arapça'daki anlamlarından farklı biçimde Farsça'ya alıntılanması, Maverâünnehir bölgesine yerleşen Arapların lehçe özelliği olarak da değerlendirilebilir.

Farsça'nın söz dağarcığında bulunan Türkçe ve Moğolca kelimelerin alıntılanmasında ise birkaç evre saptanabilmektedir. Bu süreç Farsça'nın oluşum evresinden başlamış, Maveraünnehir, Horasan ve İran'da kurulan Türk asıllı Simcuri[91], Gazneli ve Selçuklu dönemlerinde de devam etmiş[92], Moğol-Türk kökenli İlhanlılar[93], ardından Türk kökenli Timurlu, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi, Afşar ve Kaçar[94] dönemlerinde doruğuna ulaşmış bulunmaktadır. Bu konuda Alman Türkolog Gerhard Doerfer'in çalışmaları[95] Türkoloji tarihinin anıtsal eserleri arasındadır.

SONUÇ

Farsça İranî Diller'e özgü cinsiyet kategorisinden yoksundur. Yine bu dillerin özellikleri arasında bulunmayan ses uyumuna ve iyelik eklerine sahiptir. Cümle yapısı açısından Türkçe'ye benzemektedir. Açıkça görülmektedir ki Farsça aşırı derecede Türkçe'ye has özelliklere sahiptir. Bu etki Maveraünnehir'de yaşayan İranî toplulukların Türkler ile karışmasının sonucudur. Bütün bunlar Maveraünnehir bölgesinde adını bilmediğimiz bir İranî dilin altkanmanında Türkçe'nin yer alması ile konumuz olan Fars Dili'nin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Diğer taraftan Farsça'nın söz varlığının büyük bir kısmı Arapça'dan alıntılanmıştır. Maveraünnehir'in yerli İranî toplulukları sadece Türkler ile değil özellikle Emevîler döneminde bölgeye yerleştirilen Araplar ile de karışmışlardır. Bu dil bölgeye gelip yerleşen Arapların dili ile sabir'leşip, pidgin'leşip ardından ana diline dönüşmesi ile dilbilimsel bir ifade ile creole'leşmiştir. Gazneli ve Selçuklular başta olmak üzere Türk devletleri bünyesinde Farsça bürokraside kullanılmış ve yaygınlık kazanmıştır.

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan, Her Yönüyle Dil, c. 1, TDK Yayınları, Ankara, 1998.

AMUZEGAR, Jale & TAFEZZÜLİ, Ahmed, Zeban-ı Pehlevî, Edebiyat ve Destur-ı An, Neşr-i Mu'in, Tahran, 1382.

ASADOV, Farda, "VII-IX Yüzyıllarda Güney Hazar Bölgesinde Hükümlanlık Süren Türk Sulî Hanedanı", (Çev. Bülent Keneş), Türkler Ansiklopedisi, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 311-316.

BABA TAHİR, Uryan, Divan-ı Kamil-i Baba Tahir Uryan, Tashih-i: Vahid Destgerdi, İntişarat-ı İbn-i Sina, Tahran, 1347.

BARATOVA, Larissa, "Orta Asya'daki Türk Kağanlığı (M. S. 600-800)", (Çev. Başar Batur), Türkler Ansiklopedisi, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 89-96.

BARTHOLD, W., "Tâcık", İslam Ansiklopedisi, c. 11, ETAM A.Ş. Matbaa Tesisleri, Eskişehir, 2001, s. 616-617.

BARTHOLD, W., Turkestan, Down to The Mongol Invasion, Printed in Great Britain, London, 1968.

BEHRAMİ, İhsan, Ferheng-i Vajeha-yı Avesta, c. 1-4, Virastari-yi: Feridun Cüneydi, Neşr-i Belh, Tahran, 1369.

BLAGA, Rafael, İnan Halkları El Kitabı, 1997.

BOZKURT, Mehmet Fuat, "Kabil Afşar Ağzı", Belleten Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, 1977, TDK Yayınları, Ankara, 1978, s. 205-261.

BROCKELMANN, Carl, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, c. I, (Çev. Neşet Çağatay), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, 1964.

CAVANŞİR, Babek & NECEF, Ekber N., "Giriş: Türk Halk İslam Anlayışına Göre Kızılbaşlık ve Şah İsmail Hata'i", Şah İsmail Hata'i Külliyyatı, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006, s. 23-148.

CAVANŞİR, Babek & NECEF, Ekber N., "Şah İsmail'in Eserleri Hakkında, Hata'i Eserlerinin Okunuşundaki İzlenen Yöntem", Şah İsmail Hata'i Külliyyatı, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006, s. 159-163.

CHAVANNES, Edouard, Batı Türkleri, (Çev. Mustafa Koç), Selenge Yayınları, İstanbul, 2007.

CİHAN-BAHŞ, Ferheng, "Devre-yi Zebanha ve Lehceha-yı Miyane", Tarih-i Zeban-i Farsî, İntişarat-ı Ferheng ve Cami, Tahran, 1383, s. 47-72.

CİHAN-BAHŞ, Ferheng, "Devre-yi Zebanha-yı Kuhen", Tarih-i Zeban-i Farsî, İntişarat-ı Ferheng ve Cami, Tahran, 1383, s. 38-46.

CİHAN-BAHŞ, Ferheng, "Parsî ya Derî", Tarih-i Zeban-i Farsî, İntişarat-ı Ferheng ve Cami, Tahran, 1383, s. 72-92.

CİHAN-BAHŞ, Ferheng, “Zeban ve Edeb-i Farsî”, Tarih-i Zeban-i Farsî, Tahran:
İntişarat-ı Ferheng ve Cami, 1383, s. 93-104.

COMPARETTI, Matteo Comparetti, “Soğdiyana Tarihine Giriş”, Türkler Ansiklopedisi, C.
II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 157-169.

DOERFER, Gerhard, Turkische und Mongolische Elemente im Newpersischen, c. I-IV,
Wiesbaden, 1963, 1965, 1967, 1974.

DOERFER, Gerhard, Türkische Lehnwörter im Tadschikischen, F. Steiner, Wiesbaden,
1967.

EBU'L-KASİMİ, Muhsin, Rah-nema-yı Zebanha-yı Bastani-yi İnan, c. 1, SEMT, Tahran,
1381.

EBU'L-KASİMİ, Muhsin, Rah-nema-yı Zebanha-yı Bastani-yi İnan, Destur ve Vaje-
name, c. 2, SEMT, Tahran, 1376.

EBU'L-KASİMİ, Seyyid, Simcuriyan, Nehustin Dudman-ı Türk der İnan, İntişarat-ı İl-i
Şahseven Bağdadi, Tahran, 1381.

EKER, Süer, Çağdaş Türk Dili, Grafiker Yayınları, Ankara, 2002.

EL-İDRİSİ, Şerif, Kitabbu Nuzhetü'l-Müştak fi İhtirak el-Afak, c. 1, Alemu'l-Kitab, Beyrut,
1989.

EMMERİCK, Ronald Eric, “Hotani ve Tumşuki”, Rah-nema-yı Zebanha-yı İnanî,
Zebanha-yı İnanî-yi Bastan ve İnanî-yi Miyane, c. I, (Trc. Arman Bahtiyari, Asker

Behrami, Hasan Rızayi Bağ-bidi, Negin Salihi-niya), İntişarat-ı Kaknüs, Tahran, 1382, s. 319-357.

ENVERİ, Hasan, İstilahat-ı Divani-yi Devre-yi Gaznevi ve Selcuki, İntişarat-ı Suhan, Tahran, 1373.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, Türk Dili Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.

ERGİN, Muharrem, Türk Dilbilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul, 2009.

ESEDİ TUSİ, Ebu Mansur Ahmed b. Ali, Lugat-ı Furs, Be Tashih ve Tahşiyeye-yi: Fethullah Müctebayi, Ali Eşref Sadıki, İntişarat-ı Harezmi, Tahran, 1365.

ESİN, Emel, “Milli Kültür Tarihi Safhalarına Bakış”, Atatürk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, Sevinç Matbaası, Ankara, 1977, S. 237-293.

FEREHVEŞİ, Behram, Ferheng-i Zeban-ı Pehlevî, İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran, Tahran, 1381.

GHARIB, Bedrû'z-Zaman, Ferheng-i Soğdi (Soğdi-Farsi-İnglisi), Editör: Şeh-zad Futuhi, İntişarat-ı Ferhengan, Tahran, 1383.

GIBB, Hamilton Alexander Roskeen, Orta Aaya'da Arap Fütuhâtı, (Çev. M. Hakkı), Evkaf Matbaası, İstanbul, 1930.

HANLERİ, Perviz Natil, Tarih-i Zeban-ı Farsi, c. 3, Firdevs Yayınları, Tahran, 1998.

HANLERİ, Perviz Natil, "Devre-ha-yı Se-gane-yi Tahavvul ve Tekamül-i Farsî-yi Derî, Devre-yi Tahavvul-i Ahir", Tarih-i Zeban-i Farsî, Tedin ve Telif: Ferheng Cihan-bahş, İntişarat-ı Ferheng ve Cami, Tahran, 1383, s. 171-177.

HENGİRMEN, Mehmet, Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Engin Yayınları, Ankara, 1999.

HENNING, W. B., "Mitteliranische", Handbuch der Orientalistik, Iranistik I, Leiden, 1958, s. 92, s. 20-130.

HENNING, W. B., "The Khwarezmian Language", Zeki Velidi Togan'a Armağan, TTK Yayınları, İstanbul, 2010, s. 421-436.

HUMBACH, Helmut, "Harezmi", Rah-nema-yı Zebanha-yı İrani, Zebanha-yı İrani-yi Bastan ve İrani-yi Miyane, c. I, (Trc. Arman Bahtiyari, Asker Behrami, Hasan Rızayi Bağ-bidi, Negin Salihi-niya), İntişarat-ı Kaknüs, Tahran, 1382, s. 303-318.

İBN-İ HALDUN, Tarihu İbn-i Haldun, Kitabü'l-İber ve Divanü'l-Mübteda ve'l-Haber fî Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve min Aserehum min Zeviyü's-Sultanü'l-Ekber, c. 3, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1971.

İBN-İ HAYYAT, Halife b. Hayyat, Tarihu Halife b. Hayyat / Halife b. Hayyat Tarihi, (Çev. Abdulhak Bakır), Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2001.

İBN-İ NEDİM, Muhammed b. İshak, Kitab el-Fihrist, Tahkik: M. Rıza Teceddüd, Menşurat-ı Şirket-i Hayyatu'l-Kutub ve'n-Neşr, Beyrut, 1967.

İBNÜ'L-ESİR, İzzü'd-din Ebi'l-Hasan Muhammed b. Muhammed b. Abdü'l-Kerim eş-Şeybani, el-Kamil fi't-Tarih, c. 5, Neşr: Carl Johan Tornberg, Daru Sadr; Dâru Beyrut, Beyrut, 1965.

İSFAHANİ, Hamza b. El-Hasan, Kitabu't-Tenbih Ala Hudusu't-Tashif, (Tabu's-Saniyye), Matbu'at-ı Mecmeü'l-Lugatü'l-Arabiyye Bi'd-Dımaşk, Beyrut, 1992.

JACKSON, William, Destur-i Zaban-ı Avestayi, (Trc. Rukayye Behzadi), İntişarat-ı Ferzin, Tahran, 1376.

JAVANSHIR, Babak, "Sasani Devlet Teşkilatında Türk Etkisi", Uluslararası XVII. Türk Tarih Kongresi, 15-17 Eylül 2014, Yayınlanmamış Makale, Ankara, 2014, s. 1-39.

JOHANSON, Lars, Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler, (Çev. Nurettin Demir), TDK Yayınları, Ankara, 2007.

KAFESOĞLU, İbrahim, Türk Milli Kültürü, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 2004.

KARINI, Jahangir, "Türk-Fars Dil İlişkileri: Farsçada İyelik Eklerinin Kullanımı", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 9/3, Winter, Ankara, 2014, s. 833-843.

KELLENS, Jean, "Avestayi", Rah-nema-yı Zebanha-yı İranî, Zebanha-yı İranî-yi Bastan ve İranî-yi Miyane, c. I, (Trc. Arman Bahtiyari, Asker Behrami, Hasan Rızayi Bağ-bidi, Negin Salihi-niya), İntişarat-ı Kaknüs, Tahran, 1382, s. 70-109.

KENT, Ronald Grubb, Farsî-yi Bastan, Destur-i Zeban, Mutun, Vaje-name, (Trc. Sa'îd Uryan), Saziman-ı Tabliğat-ı İslami, Havza-yı Hüneri, Tahran, 1379.

KİTAPÇI, Zekeriya, Orta Asya'da İslamiyetin Yayılışı ve Türkler, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Konya, 1989.

KONUKÇU, Enver, Kuşan ve Akhunlar Tarihi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1973.

KUDAME b. CA'FER, Kitabü'l-Harac, (Trc. ve Tahkik-ı: Hüseyin Karaçanlu), Neşr-i Elburz, Tahran, 1370.

MACKENZIE, D. N., A Concise Pahlavi Dictionary, Oxford University Press, London, 1971.

MÜDERRİSİ, Yahya & SAMİ'İ, Hüseyin & SAFEVİ MÜBERHEN, Zehra, Ferheng-i İstilahat-ı Devre-yi Kacar, Koşun ve Nazmiyye, Defter-i Pejuhişha-yı Ferhengi, Tahran, 1380.

MÜSELMANİYAN KUBADİYANİ, Rahim, Zeban ve Edeb-i Farsî der Fera-rud, İntişarat-ı Vizaret-i Umur-ı Harice, Tahran, 1376.

NASİR HÜSREV, Sefer-name-yi Nasir Hüsrev, Tashih: Gani-zade, Berlin, 1342.

NERŞAHİ, Ebu Bekr Muhammed b. Cafer, Tarih-i Buhara, (Trc. Ebu Nasr Ahmed b. Muhammed b. Nasr el-Kabavi, Talhis: Muhammed b. Zefr b. Ömer, Tashih ve Havaşi ez: Seyyid Muhammed Taki Müderris Razevi, İntişarat-ı Tus, Tahran, 1363.

ORANSKIJ, Josif Mikhailovich, Mukaddime-yi Fikhu'l-Luga-yı İrani, (Trc. Kerim Kişaverz), İntişarat-ı Peyam, Tahran, 1358.

ORANSKIJ, Josif Mikhailovich, Zebanha-yı İrani, (Trc. Ali Eşref Sadıki), İntişarat-ı Suhan, Tahran, 1378.

RASONY, Laszlo, Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1971.

RASTORGUEVA, Vera Sergeevna, Destur-ı Zeban-ı Farsî-yi Miyane, (Trc. Veliyullah Şadan), İntişarat-ı Daniş-gah-ı Tahran, Tahran, 1379.

RAZİ, Şemsü'd-din Muhammed b. Kays, el-Mu'cem fi Ma'ayir-i Eş'aru'l-Acem, Be Tashih-i: Muhammed b. Abdu'l-Vahhab Kazvini, Ba Mukabile ba Penc Nüsha-yı Hatti-yi Kadimi ve Tashih-i Sanevi-yi: Müderris Razevi, Neşr-i Müessise-yi Haver, Tahran, 1314.

SCHMITT, Rüdiger, "Diger Guyeşha-yı İrani-yi Bastan", Rah-nema-yı Zebanha-yı İrani, Zebanha-yı İrani-yi Bastan ve İrani-yi Miyane, c. I, (Trc. Arman Bahtiyari, Asker Behrami, Hasan Rızayi Bağ-bidi, Negin Salihi-niya), İntişarat-ı Kaknüs, Tahran, 1382, s. 152-163.

SCHMITT, Rüdiger, "Farsî-yi Bastan", Rah-nema-yı Zebanha-yı İrani, Zebanha-yı İrani-yi Bastan ve İrani-yi Miyane, c. I, (Trc. Arman Bahtiyari, Asker Behrami, Hasan Rızayi Bağ-bidi, Negin Salihi-niya), İntişarat-ı Kaknüs, Tahran, 1382, s. 110-151.

SCHMITT, Rüdiger, "Yad-daşt-ı Ser Virastar ber Tercüme-yi Farsî", Rah-nema-yı Zebanha-yı İrani, Zebanha-yı İrani-yi Bastan ve İrani-yi Miyane, c. I, Editör: Rüdiger

Schmitt, (Trc. Arman Bahtiyari, Asker Behrami, Hasan Rızayi Bağ-bidi, Negin Salihi-niya), İntişarat-ı Kaknüs, Tahran, 1382, s. 7-9.

SIMS-WILLIAMS, Nicholas, "Soğdi", Rah-nema-yı Zebanha-yı İranî, Zebanha-yı İranî-yi Bastan ve İranî-yi Miyane, c. I, (Trc. Arman Bahtiyari, Asker Behrami, Hasan Rızayi Bağ-bidi, Negin Salihi-niya), İntişarat-ı Kaknüs, Tahran, 1382, s. 272-302.

SOKOLOV, S. N., Zeban-ı Avestayi, (Trc. Rukayye Behzadi), Merkez-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran, 1370.

SUNDERMANN, Werner, "Farsî-yi Miyane", Rah-nema-yı Zebanha-yı İranî, Zebanha-yı İranî-yi Bastan ve İranî-yi Miyane, c. I, (Trc. Arman Bahtiyari, Asker Behrami, Hasan Rızayi Bağ-bidi, Negin Salihi-niya), İntişarat-ı Kaknüs, Tahran, 1382, s. 223-260.

SUNDERMANN, Werner, "Partî", Rah-nema-yı Zebanha-yı İranî, Zebanha-yı İranî-yi Bastan ve İranî-yi Miyane, c. I, (Trc. Arman Bahtiyari, Asker Behrami, Hasan Rızayi Bağ-bidi, Negin Salihi-niya), İntişarat-ı Kaknüs, Tahran, 1382, s. 190-222.

ŞERİK EMİN, Şemis, Ferheng-i İstilahat-ı Divani-yi Devran-ı Moğol, Ferhengistan-i Edeb ve Hüner-i İnan, Tahran, 1357.

ŞİRAZİ, HAFİZ, Divan-ı Hafız, Musahhıh: Muhammed Kazvini, Çap-hane-yi Meclis, Tahran, 1320.

ŞİRAZİ, Sa'di, Külliyyat-ı Sa'di, İntişarat-ı Ma'rifet, Tahran, 1340.

TABERİ, Ebi Cafer Muhammed b. Cerir, Tarihu'r-Rusul ve'l-Muluk, c. 7, Neşr-i: M. J. De Goeje, Leiden, 1885-89.

TOGAN, Zeki Velidi, "Eftalitlerin Menşei Meselesi", İTED, IV/1-2, İstanbul, 1964, s. 58-61.

TOGAN, Zeki Velidi, Documents on Khorezmian Culture, Part 1, Muqaddimat al-Adab, With the Translation in Khorezmian, İstanbul, 1951.

TOGAN, Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihine Giriş, En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970.

TUSİ, Edib, "Se Gazel-i İsfahani ez Evhedi Merağî", Neşriyye-yi Daniş-kede-yi Edebiyyat ve Ulum-ı İnsani-yi Tebriz, Sayı: 67, Tebriz, 1342, s. 387-400.

URYAN, Sa'id, Rahnema-yı Ketibeha-yı İranî-yi Miane (Pehlevî-Partî), Naşir: Mu'avinet-i Pejuhişi, Pejuhiş-kede-yi Zeban ve Guyiş, Tahran, 1382.

VARDAR, Berke & GÜZ, Nükhet & HUBER, Emel & SENEMOĞLU, Osman & ÖZTOKAT, Erdim, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Berke Vardar Yönetiminde, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul, 2002.

WALIDI, Zeki, "Hwarezmische Sätze in einem arabischen Fiqh-Werke", (Yatimat al-dahr), Islamica, vol. III, Leipzig, 1927, s. 190-213.

YAKUBİ, İbn-i Vazih (Ahmed b. Ebi Yakub), Tarih-i Yakubi, c. 2, (Çev. Muhammed İbrahim Ayeti), Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitab, Tahran, 1343.

YARŞATİR, İhsan, “Asar-ı Baz-yafte-yi Zeban-ı Harezmi”, Mecelle-yi Mihr, Yıl: 8, Sayı: 10, 1331, s. 584-588.

YARŞATİR, İhsan, “Zebanha ve Lehceha-yı İranî, Ber Paye-yi Vijegiha-yı Desturi: Zebanha ve Lehceha-yı İranî-yi Kununi, Ez Nazar-ı Desturi ve Coğrafiyayi”, Tarih-i Zeban-i Farsî, Tedin ve Telif: Ferheng Cihan-bahş, İntişarat-ı Ferheng ve Cami, Tahran, 1383, s. 128-149.

ZERRİN-KUB, Abdu'l-hüseyin & ZERRİN-KUB, Ruzbeh, Tarih-i İrân-ı Bastan (4), Tarih-i Siyasi-yi Sasaniyan, SEMT, Tahran, 1379.

? Yeditepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih ve Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi İletişim: babak200@gmail.com

[1] Rüdiger Schmitt, “Yad-daşt-ı Ser Virastar ber Tercüme-yi Farsî”, Rah-nema-yı Zebanha-yı İranî, Zebanha-yı İranî-yi Bastan ve İranî-yi Miyane, c. I, Editör: Rüdiger Schmitt, (Trc. Arman Bahtiyari, Asker Behrami, Hasan Rızayi Bağ-bidi, Negin Salihi-niya), İntişarat-ı Kaknüs, Tahran, 1382, s. 9.

[2] **Dışadı:** Bu terim ilk defa tarafımızca üretilmiştir. Söz konusu kavramın yapımında Türkçe “soyadı” yapısı örnek alınmıştır. Anlamı: Bir topluluğa başkaları tarafından verilen etnonim adı ve/veya ilgili dil adıdır.

[3] **İçadı:** Bu terim de ilk defa tarafımızca üretilmiş olup anlamı ise bir topluluğun kendisine verdiği etnonim adı ve/veya ilgili dil adıdır.

[4] Bu dilin Derîce adlandırılmasına dair örnekler için: bkz. Ebu Mansur Ahmed b. Ali Esemi Tusi, *Lugat-ı Furs, Be Tashih ve Tahşiyeye-yi*: Fethullah Müctebayi, Ali Eşref Sadıki, Harezmi, Tahran, 1365, s. 17; Hafız Şirazi, *Divan-ı Hafız, Musahhıh*: Muhammed Kazvini, *Çap-hane-yi Meclis*, Tahran, 1320, s. 120, 276, 315.

[5] İbn-i Nedim, İbn-i Mukaffa'a dayanarak Fars'ın [Fars Bölgesi'nin] dillerini şöyle sıralar: Fehlevî, Derî, Farsî, ?uzî ve Süryanî dilleri. bkz. Muhammed b. İshak el-Nedim, *Kitab el-Fihrist*, Tahkik: M. Rıza Teceddüd, Menşurat-ı Şirket-i Hayyatı'l-Kutub ve'n-Neşr, Beyrut, 1967, s. 28; Harezmi'ye göre: "Derîce Meda'in şehirlerinin dilidir ve şahın sarayında olanlar bu dille konuşmaktaydılar... doğuluların dilleri arasında en çok Belh bölgesi halkının diline benzemektedir." bkz. Ferheng Cihan-bahş, "Parsî ya Derî", *Tarih-i Zeban-i Farsî, İntişarat-ı Ferheng ve Cami*, Tahran, 1383, s. 77 (Harezmi Mefatihü'l-Ulum, s. 75); Ayrıca Yakut el-Hamevi, Hamza İsfahani'nin *Kitabu't-Tenbih Ala Hudusu't-Tashif* adlı eserine dayanarak şöyle bir bilgi aktarmaktadır: "Farslılar (metinde: Furs) eskiden beş dilde konuşmaktaydılar. Bu diller şunlardır: Fehlevî, Derî, Farsî, ?uzî ve Süryanî dilleri. ... Derîce Meda'in şehirleri halkının dilidir ve şahın sarayında olanlar bu dille konuşmaktaydılar ve bu [dil] başkente mensup idi ve doğuluların dilleri arasında en çok Belh bölgesi halkının diline benzemektedir. ..." bkz. Cihan-bahş, "Parsî ya Derî", s. 77 (Yakut el-Hamevi, *Mu'cemu'l-Buldan*, c. VI, Mısır, s. 406-407.)

[6] Sosyal statüsünden dolayı Derîce diye tanımlanan bu dil kimilerine göre "Partça" olmalıdır. bkz. Ferheng Cihan-bahş, "Zeban ve Edeb-i Farsî", *Tarih-i Zeban-i Farsî*, Tahran: İntişarat-ı Ferheng ve Cami, 1383, s. 95.) Ancak bu dilin Türkçe olma olasılığı

da bulunmaktadır. Taberi Tarihi'nde geçen bir bilgiye göre 642 yılında Ktesifon (Meda'in)'un Araplar tarafından ele geçirilmesi sırasında içlerinde altın dolusu küpler bulunan Türk çadırlarına rastlanmıştır. bkz. Farda Asadov, "VII-IX Yüzyıllarda Güney Hazar Bölgesinde Hükümlanlık Süren Türk Sulî Hanedanı", (Çev. Bülent Keneş), Türkler Ansiklopedisi, c. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 312. bkz. (dip: 6, Annales quos scripsit Abu Djafar Muhammad Ibn Djarir at-Tabari, Cumallis, ed. M. J. de Goeje, Ser. I, s. 2444-2445. İçlerinde altın dolusu küpler bulunan Türk çadırları saltanat ailesine ait olmalıdır. bkz. Babak Javanshir, "Sasani Devlet Teşkilatında Türk Etkisi", Uluslararası XVII. Türk Tarih Kongresi, 15-17 Eylül 2014, Yayınlanmamış Makale, Ankara, 2014, s. 23; Söz konusu dönem ve öncesinde Türkçe Belh'te oldukça yaygın bir dil olmuştur. bkz. Babek Cavanşir, Ekber N. Necef, "Giriş: Türk Halk İslam Anlayışına Göre Kızılbaşlık ve Şah İsmail Hata'i", Şah İsmail Hata'i Külliyyatı, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006, s. 103.

[7] Cihan-bahş, "Parsî ya Derî", s. 80; Hamza b. El-Hasan İsfahani, Kitabu't-Tenbih Ala Hudusu't-Tashif, (Tabu's-Saniyye), Matbu'at-ı Mecmeü'l-Lugatü'l-Arabiyye Bi'd-Dimaşk, Beyrut, 1992, s. 23-24.

[8] Josif Mikhailovich Oranskij, Mukaddime-yi Fikhu'l-Luga-yı İranî, (Trc. Kerim Kişaverz), İntişarat-ı Peyam, Tahran, 1358, s. 265.

[9] Dilin Parsî olarak adlandırılmasına örnekler: Nasir Hüsrev, Sefer-name-yi Nasir Hüsrev, Tashih: Gani-zade, Berlin, 1342, s. 138; Divan-ı Hafız, s. 5.

[10] Sa'di Şirazi, Külliyyat-ı Sa'di, İntişarat-ı Ma'rifet, Tahran, 1340, s. 804; Divan-ı Hafız, s. 304.

[11] Josif Mikhailovich Oranskij, Zebanha-yı İrani, (Trc. Ali Eşref Sadıki), İntişarat-ı Suhan, Tahran, 1378, s. 78-106; Werner Sundermann, “Farsî-yi Miyane”, Rah-nema-yı Zebanha-yı İrani, Zebanha-yı İrani-yi Bastan ve İrani-yi Miyane, c. I, (Trc. Arman Bahtiyari, Asker Behrami, Hasan Rızayi Bağ-bidi, Negin Salihi-niya), İntişarat-ı Kaknüs, Tahran, 1382, s. 223; İhsan Yarşatir, “Zebanha ve Lehceha-yı İrani, Ber Paye-yi Vijegiha-yı Desturi: Zebanha ve Lehceha-yı İrani-yi Kununi, Ez Nazar-ı Desturi ve Coğrafiyayi”, Tarih-i Zeban-i Farsî, Tedin ve Telif: Ferheng Cihan-bahş, İntişarat-ı Ferheng ve Cami, Tahran, 1383, s. 135.

[12] Ferheng Cihan-bahş, “Devre-yi Zebanha-yı Kuhen”, Tarih-i Zeban-i Farsî, İntişarat-ı Ferheng ve Cami, Tahran, 1383, s. 42.

[13] Rafael Blaga, İnan Halkları El Kitabı, 1997, s. 80.

[14] Huzistan’da konuşulmuş olan ?uzî Dili, Eski Elamca’nın bir devamı olarak görülmektedir.

[15] Bilindiği gibi Süryanîce, “Samî Dilleri Ailesi”nde yer almaktadır.

[16] Bkz. dip: 5.

[17] Cihan-bahş, “Parsî ya Derî”, 1383, s. 74-75.

[18] W. Barthold, “Tâcık”, İslam Ansiklopedisi, c. 11, ETAM A.Ş. Matbaa Tesisleri, Eskişehir, 2001, s. 626.

[19] 1924 yılında Tâcikistan'ın bazı bölgelerinde Tâcikçe konuşmalarına rağmen göçebe yaşam biçimini sürdüren kimi topluluklara rastlanmıştır. İlginçtir ki söz konusu topluluklar konuştukları dile (Tâcikçe) rağmen kendilerini "Türk" olarak tanımlamışlardır. Benzeri duruma batı ve güney İran'da da rastlanmıştır. Buradaki kimi topluluklar bugün yerel İranî dilleri konuşsalar da kendilerini "Türk" görmektedirler. Diğer taraftan Afganistan'ın kuzeybatısında meskûn olan Çar-oymak topluluğunun çoğunluğu eskiden Türkçe ve Moğolca konuşmuşlarsa da günümüzde Tâcikçe'nin çok miktarda Türk-Moğol kelimeler içeren özel bir lehçesini konuşmaktadırlar. XVIII. yüzyılda kuzey İran'dan Herat ve Kabul'a yerleştirilen Kızılbaş topluluğu da artık Türkçe'yi unutmuş ve Tâcikçe konuşmaya başlamıştır. Bunun gibi Kabul ile Herat arasındaki dağlık Hezarecat bölgesinde yaşayan Hazareler de XIX. yüzyılın başlarına değin Moğolca ve Türkçe konuşmuşlar ama şimdi karma nitelikli bir Tâcikçe'ye geçmişlerdir. Zahirüddin Babür de "Babür-name" adlı eserinde XVI. yüzyılda Kabul'un batısında yaşayan Hazareler'in Moğolca konuştuklarını yazmaktadır. Hazareler'in bir kısmı ise İran Horasanı'nın Meşhed, Koçan, Serahs, Çınaran ve diğer bölgelerinde yaşamaktadırlar. Afganistan'daki benzer diğer gruplar ise Firuz-kuhî, Cemşidî, Taymanî, Berberî ve Timurî kabileleridir. bkz. Oranskij, Fikhu'l-Luga-yı İranî, s. 241-242, 292-294.

[20] Oranskij, Zebanha-yı İranî, s. 72; Oranskij, Fikhu'l-Luga-yı İranî, s. 265, 272, 278; Rahim Müselmaniyan Kubadiyani, Zeban ve Edeb-i Farsî der Fera-rud, İntişarat-ı Vizaret-i Umur-ı Harice, Tahran, 1376, s. 38-41.

[21] Blaga, İran Halkları El Kitabı, s. 204.

[22] Geniş anlamıyla Maveraünnehir bölgesi tarihî kaynaklara göre Ceyhun havzası, Buhara, Semerkant, Huttel, İsficab, Uşrusna, Şaş, Soğd, Fergane ve Harezm'in bir bölümünü içermekteydi.

[23] Oranskij, Fikhu'l-Luga-yı İranî, s. 265, 267.

[24] Samani öncesi Arapça kaynaklardan Farsça birkaç cümle örneği:

[25] Oranskij, Fikhu'l-Luga-yı İranî, s. 250.

[26] Muhammad Avfi'nin "Tezkire"sine göre Selçuklu dönemindeki 106 şairden 68'i Horasanlı ve Maveannehirli olup bunlardan yalnızca 16'si batı İran'dan çıkmıştır. bkz. Oranskij, Fikhu'l-Luga-yı İranî, s. 270.

[27] Maveraünnehir bölgesinde ortaya çıkan ilk Fars dilli yazılı metinlerin dili, daha sonra İsfahan, Şiraz, Azerbaycan, hatta Anadolu ve Hindistan'da yazılan Farsça metinlerle karşılaştırıldığında ciddi farklılıklar görünmemektedir. Bu husus, tarihsel süreçte söz konusu dilin sadece yazı dili olduğunun açık kanıtıdır. Zira bir dilin konuşma dili olarak kullanılması, o dilin devamlı değişime uğramasına sebep olur. bkz. Oranskij, Fikhu'l-Luga-yı İranî, s. 277.

[28] Esedi Tusi "Lugat-ı Furs" sözlüğünün mukaddime kısmında kendi dönemindeki şairlerle ilgili şöyle bir bilgi aktarmaktadır: "Faziletli şairler gördüm. Ama Parsî kelimeleri az biliyorlardı." Hiç kuşkusuz onun Farsça'yı az bilen şairlerden

kastettiği Maverâünnehir bölgesi dışından çıkan şairlerdi. bkz. Esedî Tusi, Lugat-ı Furs, s. 4; “Nasir Hüsrev” şair Katran Tebrizi (1012-1088), konusunda bu bilgilere yer vermektedir: “İyi şiir söylüyordu, ama Farsî Dili’ni iyi bilmiyordu. Benim yanıma geldi ve Menicek (veya Muncik) ile Dakiki’nin divanlarını getirdi ve yanımda okudu. Zor bulduğu anlamları ise bana sordu.” bkz. Nasir Hüsrev, Sefer-name, s. 8; Şems Kays Razi’ye göre Irak (Irak-ı Acem) halkı Derî Farsçası ile yazılmış şiirleri beğenmezlerdi ve kendi yöresel şiirlerini yeğlemekteydiler. bkz. Şemsü’-d-din Muhammed b. Kays Razi, el-Mu’cem fi Ma’ayir-i Eş’aru’l-Acem, Be Tashih-i: Muhammed b. Abdu’l-Vahhab Kazvini, Ba Mukabile ba Penc Nüşa-yı Hattî-yi Kadimi ve Tashih-i Sanevi-yi: Müderris Razevi, Neşr-i Müessise-yi Haver, Tahran, 1314, s. 129; Fars dilli nüfusun günümüz İran’da yerli olmadığını gösteren başka kanıtlar da bulunmaktadır: 1. İran’daki etnik grupların tamamı, şehirli nüfus haricinde köylü ve bazen de göçebe nüfusa sahiptir. Oysaki Fars Dilli nüfusun sadece şehirli nüfusa sahip olması ilginçtir. Bunun başlıca nedeni şehirlerin modern dönemde asimilasyon merkezleri olmalarıdır. 2. Buna ilaveten kimi Tahran yerlilerinin ana dilleri “Şemiranî”, “Tecişî”, “Kenî” ve “Téhranî” gibi İranî diller ve Türkçe idi. Ancak söz konusu İranî diller artık yaşlı kuşakta ve dar sosyal alanlarda duyulmaktadır. Orta yaşlılar ve yeni kuşaklar zikredilen İranî dilleri kullanmamaktadırlar. Bu durum Türkçe için geçerli olmayıp Tahran, İstanbul’dan sonra en kalabalık Türkçe konuşan nüfusu barındıran şehirdir. Bir zamanlar Tahran’ın kuzeyinde yer alan Teciş ve çevresi bugün artık Tahran’ın bir mahallesi sayılmaktadır. Burasının diline ilişkin V. A. Zukovskij’nin derleme ve araştırmaları bulunmaktadır. bkz. Oranskij, Fikhu’l-Luga-yı İranî, s. 320; Perviz Hanleri, “Devre-ha-yı Se-gane-yi Tahavvul ve Tekamül-i Farsî-yi Derî, Devre-yi Tahavvul-i Ahir”, Tarih-i Zeban-i Farsî, Tedin ve Telif: Ferheng Cihan-bahş, İntişarat-ı Ferheng ve Cami, Tahran, 1383, s. 172.

[29] Perviz Natil Hanleri, “Devre-ha-yı Se-gane-yi Tahavvul ve Tekamül-i Farsî-yi Derî, s. 173.

[30] Oranskij, Zebanha-yı İranî, s. 78, 106; Yarşatir, “Zebanha ve Lehceha-yı İranî, s. 135.

[31] Harezmi Dili için bkz. Zeki Walidi, “Hwarezmische Sätze in einem arabischen Fiqh-Werke”, (Yatimat al-dahr), Islamica vol. III, 1927/8, s. 190-213; Zeki Velidi Togan, Documents on Khorezmian Culture, Part 1, Muqaddimat al-Adab, With the Translation in Khorezmian, İstanbul, 1951; W. B. Henning, “The Khwarezmian Language”, Zeki Velidi Togan’a Armağan, TTK Yayınları, İstanbul, 2010, s. 421-436; İhsan Yarşatir, “Asar-ı Baz-yafte-yi Zeban-ı Harezmi”, Mecelle-yi Mihr, Yıl: 8, Sayı: 10, 1331, s. 584-588.

[32] Perviz Natil Hanleri, “Devre-ha-yı Se-gane-yi Tahavvul ve Tekamül-i Farsî-yi Derî”, s. 153; Soğtça sözlük çalışması için bkz. Bedrû'z-Zaman Gharib, Ferheng-i Soğdi (Soğdi-Farsi-İnglisi), Editör: Şeh-zad Futuhi, İntişarat-ı Ferhengan, Tahran, 1383; Kimi görüşlere göre, yaşayan İranî diller içerisinde Yağnabi Dili Soğtça'nın devamı sayılabilir. Zira iki dil arasında ciddi benzerlik söz konusudur. Yağnabi Dili'nin coğrafyası Tâcikistan'ın başkenti Duşamba şehrinin kuzeyindeki Yağnab ve Verzab bölgeleridir. bkz. Oranskij, Zebanha-yı İranî, s. 154.

[33] En eski Farsça sözlük olan Esedî'nin “Lugat-ı Furs” adlı eserinde Soğtça sözcüklerin özellikle belirtilmiş olması, Farsça'nın söz dağarcığı açısından Soğtça'dan ayrıldığını

göstermektedir. bkz. Ferheng Cihan-bahş, “Devre-yi Zebanha ve Lehceha-yı Miyane”, Tarih-i Zeban-i Farsî, İntişarat-ı Ferheng ve Cami, Tahran, 1383, s. 52.

[34] Külliyyat-ı Sa’di, s. 804; Divan-ı Hafız, s. 304.

[35] Edib Tusi, “Se Gazel-i İsfahanî ez Evhedî Merağî”, Neşriyye-yi Daniş-kede-yi Edebiyyat ve Ulum-ı İnsani-yi Tebriz, Sayı: 67, Tebriz, 1342, s. 387-400.

[36] Baba Tahir Uryan, Divan-ı Kamil-i Baba Tahir Uryan, Tashih-i: Vahid Destgerdi, İntişarat-ı İbn-i Sina, Tahran, 1347.

[37] Cihan-bahş, “Parsî ya Derî”, s. 88.

[38] Bizce Partça ve Pehlevîce’de de cinsiyet kategrisinin yok olmasının altında Türk altdili bulunmaktadır. Bilindiği gibi Partça’nın ortaya çıktığı coğrafyalar Türklerin de yoğun olarak yaşadığı bölgelerdir. Bunun gibi Sasani Dönemi’nin dili olarak bilinen Pehlevîce de Sasani yönetimi ve ordusundaki Türklerle yakın temas içinde olmuştur. Bu konu yazacağımız başka bir makalede ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

[39] Ronald Grubb Kent, Farsî-yi Bastan, Destur-i Zeban, Mutun, Vaje-name, (Trc. Sa’id Uryan), Saziman-ı Tabliğat-ı İslami, Havza-yı Hüneri, Tahran, 1379, s. 218, 220, 230-231; Rüdiger Schmitt, “Farsî-yi Bastan”, Rah-nema-yı Zebanha-yı İranî, Zebanha-yı İranî-yi Bastan ve İnanî-yi Miyane, c. I, (Trc. Arman Bahtiyari, Asker Behrami, Hasan Rızayi Bağ-bidi, Negin Salihi-niya), İntişarat-ı Kaknüs, Tahran, 1382, s. 135, 147; Cihan-bahş, “Devre-yi Zebanha-yı Kuhen”, s. 38; Oranskij, Zebanha-yı İnanî, s. 101-102.

[40] William Jackson, Destur-i Zaban-ı Avestayi, (Trc. Rukayye Behzadi), İntişarat-ı Ferzin, Tahran, 1376, s. 239-245; 249, 253-255, 259-261, 269-284, 286-288; S. N. Sokolov, Zeban-ı Avestayi, (Trc. Rukayye Behzadi), Merkez-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran, 1370, s. 32, 38, 40-48, 58-62, 72; Oranskij, Zebanha-yı İranî, s. 62-63, 65-67; Jean Kellens, “Avestayi”, Rah-nema-yı Zebanha-yı İranî, Zebanha-yı İranî-yi Bastan ve İranî-yi Miyane, c. I, (Trc. Arman Bahtiyari, Asker Behrami, Hasan Rızayi Bağ-bidi, Negin Salihi-niya), İntişarat-ı Kaknüs, Tahran, 1382, s. 93; Cihan-bahş, “Devre-yi Zebanha-yı Kuhen”, s. 38; Muhsin Ebu’l-Kasimi, Rah-nema-yı Zebanha-yı Bastani-yi İran, c. 1, SEMT, Tahran, 1381, s. 4; Muhsin Ebu’l-Kasimi, Rah-nema-yı Zebanha-yı Bastani-yi İran, Destur ve Vaje-name, c. 2, SEMT, Tahran, 1376, s. 5-7, 9-10, 13-17; Avesta Dili sözlüğü için bkz. İhsan Behramî, Ferheng-i Vajeha-yı Avesta, c. 1-4, Virastari-yi Feridun Cüneydi, Neşr-i Belh, Tahran, 1369.

[41] Werner Sundermann, “Partî”, Rah-nema-yı Zebanha-yı İranî, Zebanha-yı İranî-yi Bastan ve İranî-yi Miyane, c. I, (Trc. Arman Bahtiyari, Asker Behrami, Hasan Rızayi Bağ-bidi, Negin Salihi-niya), İntişarat-ı Kaknüs, Tahran, 1382, s. 210; Part Dili ve metinleri için bkz. Jale Amuzegar, Ahmed Tafezzüli, Zeban-ı Pehlevî, Edebiyat ve Destur-ı An, Neşr-i Mu’in, Tahran, 1382, s. 15-18; Sa’id Uryan, Rahnema-yı Ketibeha-yı İranî-yi Miane (Pehlevî-Partî), Naşir: Mu’avinat-i Pejuhişi, Pejuhiş-kede-yi Zeban ve Guyiş, Tahran, 1382, s. 15-22.

[42] Werner Sundermann, “Farsî-yi Miyane”, s. 241; Pehlevîce sözlük çalışmaları için bkz. D. N. Mackenzie, A Concise Pahlavi Dictionary, Oxford University Press, London, 1971; Behram Ferehveşi, Ferheng-i Zeban-ı Pehlevî, İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran,

Tahran, 1381; Pehlevîce ketibeler için bkz. Sa'îd Uryan, Rahnema-yı Ketibeha-yı İranî-yi Miâne, s. 23-235.

[43] Oranskij, Zebanha-yı İran, s. 72; Ronald Eric Emmerick, "Hotani ve Tumşuki", Rahnema-yı Zebanha-yı İranî, Zebanha-yı İranî-yi Bastan ve İranî-yi Miyane, c. I, (Trc. Arman Bahtiyari, Asker Behrami, Hasan Rızayi Bağ-bidi, Negin Salihi-niya), İntişarat-ı Kaknüs, Tahran, 1382, s. 341, 347.

[44] Nicholas Sims-Williams, "Soğdi", Rahnema-yı Zebanha-yı İranî, Zebanha-yı İranî-yi Bastan ve İranî-yi Miyane, c. I, (Trc. Arman Bahtiyari, Asker Behrami, Hasan Rızayi Bağ-bidi, Negin Salihi-niya), İntişarat-ı Kaknüs, Tahran, 1382, s. 292; Oranskij, Zebanha-yı İranî, s. 72.

[45] Helmut Humbach, "Harezmi", Rahnema-yı Zebanha-yı İranî, Zebanha-yı İranî-yi Bastan ve İranî-yi Miyane, c. I, (Trc. Arman Bahtiyari, Asker Behrami, Hasan Rızayi Bağ-bidi, Negin Salihi-niya), İntişarat-ı Kaknüs, Tahran, 1382, s. 307-310; Oranskij, Zebanha-yı İranî, s. 72.

[46] Doğan Aksan, Her Yönüyle Dil, c. 1, TDK Yayınları, Ankara, 1998, s. 115.

[47] "**Altkatman** (Alm. Substrat, Fr. Substrat, İng. Substratum): Çeşitli nedenlerle, bir bölgede bir başka dilin yerini aldığı, buna karşılık yeni dilde de izleri görülen dil." bkz. Berke Vardar, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul, 2002, s. 17); "**Altkatman Dili** (İng. Substratum language; Alm. Substratsprache): bkz. Mehmet Hengirmen, Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Engin Yayınları, Ankara, 1999, s. 25.

[48] **Aldil:** (İng. Sublanguage): Bu terimi ilk defa önermekteyiz. Bir dilin oluşumuna dilbilim, sesbilim, cümle yapısı, söz varlığı vb. açılardan kaynaklık eden yabancı dil.

[49] Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970, s. 39, 46, 51.

[50] Zeki Velidi Togan, “Eftalitlerin Menşei Meselesi”, İTED, IV/1-2, İstanbul, 1964, s. 58-61; Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, s. 42-46; İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Ankara, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 2004, s. 66-68.

[51] Laszlo Rasony, Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1971, s. 96; Edouard Chavannes, Batı Türkleri, (Çev. Mustafa Koç), Selenge Yayınları, İstanbul, 2007, s. 288; Abdü'l-hüseyin Zerrin-kub & Ruzbeh Zerrin-kub, Tarih-i İrân-ı Bastan (4), Tarih-i Siyasi-yi Sasaniyan, SEMT, Tahran, 1379, s. 70.

[52] Larissa Baratova, “Orta Asya’daki Türk Kağanlığı (M. S. 600-800)”, (Çev. Başar Batur), Türkler Ansiklopedisi, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 90; Matteo Comparetti, “Soğdiyana Tarihine Giriş”, Türkler Ansiklopedisi, C. II, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Ankara s. 160.

[53] Kimi görüşlere göre Nizek Tarhan, Akhun kökenli olmalıdır. bkz. Enver Konukçu, Kuşan ve Akhunlar Tarihi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1973, s. 105-109.

[54] Emel Esin, "Milli Kùltür Tarihi Safhalarına Bakış", Atatürk Üniversitesi, İslami İlimler Fakùltesi Dergisi, Sayı: 2, Sevinç Matbaası, Ankara, 1977, s. 248.

[55] Zekeriya Kitapçı, Orta Asya'da İslamiyetin Yayılışı ve Türkler, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakùltesi Yayınları, Konya, 1989, s. 53-54.

[56] el-Nedim, Kitab el-Fihrist, s. 35.

[57] Taberi, Tarihu'r-Rusul ve'l-Muluk, c. 7, Neşr-i: M. J. De Goeje, Leiden, 1885-89, s. 61.

[58] Kudame b. Ca'fer, Kitabü'l-Harac, Tercüme ve Tahkik: Hüseyin Karaçanlı, Neşr-i Elburz, Tahran, 1370, s. 55; Şerif el-İdrisi, Kitabbu Nuzhetü'l-Müştak fi İhtirak el-Afak, c. 1, Alemu'l-Kitab, Beyrut, 1989, s. 510.

[59] N. S. Trubetzkoy'a göre "Hint-Avrupa Dilleri"nde ses uyumu bulunmamaktadır. bkz. Doğan Aksan, Her Yönüyle Dil, s. 124.

[60] Ağustos 1979'da Mehmet Fuat Bozkurt tarafından Afganistan'daki Kabil Afşar ağzının irdelenmesinden elde edilmiş sonuçlara göre /?/- > /??/ değişiminin başladığı saptanabilmiştir. bkz. Mehmet Fuat Bozkurt, "Kabil Afşar Ağzı", Belleten Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, 1977, s. 212; Babek Cavanşir & Ekber N. NECEF, "Şah İsmail'in Eserleri Hakkında, Hata'i Eserlerinin Okunuşundaki İzlenen Yöntem", Şah İsmail Hata'i Külliyyatı, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006, s. 160.

[61] Rüdiger Schmitt, "Farsî-yi Bastan", s. 145.

[62] Doğan Aksan, Her Yönuyle Dil, s. 116; “Türkçe bir ÖTY (Özne-Zarf/Tümleç/Nesne-Yüklem) dilidir.” bkz. Süer Eker, Çağdaş Türk Dili, Grafiker Yayınları, Ankara, 2002, s. 75, 339.

[63] Vera Sergeevna Rastorgueva, Destur-ı Zeban-ı Farsî-yi Miyane, (Trc. Veliyullah Şadan), İntişarat-ı Daniş-gah-ı Tahran, Tahran, 1379, s. 215-218; Ronald Grubb Kent, Farsî-yi Bastan, s. 323.

[64] Rüdiger Schmitt, “Farsî-yi Bastan”, s. 112.

[65] İnan Türkü Türkolog Jahangir Karini bu konu ile ilgili son derece değerli bir makale yayınlamıştır. Makalemizin bu bölümü sayın Jahangir Karini’nin ilgili çalışmasının bir özetidir. bkz. Jahangir Karini, “Türk-Fars Dil İlişkileri: Farsçada İyelik Eklerinin Kullanımı”, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 9/3, Winter, Ankara, 2014, s. 833-843.

[66] a.g.e., s. 834, 836 (Ahmet Bican Ercilasun, Türk Dili Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011, s. 18; Matthew S. Dryer, <http://wals.info/chapter/57>, 2013.)

[67] a.g.e., s. 835 (Lars Johanson, Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler, (Çev. Nurettin Demir), TDK Yayınları, Ankara, 2007, s, 83.)

[68] a.g.e., s. 835 (Muharrem Ergin, Türk Dilbilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul, 2009, s. 381; Perviz Natil Hanleri, Tarih-i Zeban-ı Farsi, c. 3, Firdevs Yayınları, Tahran, 1998, s. 192.)

[69] a.g.e., s. 833, 835, 841.

[70] Çizim J. Karini'nin ilgili makalesinden aynen alınmıştır. bkz. Karini, "Farsçada İyelik Eklerinin Kullanımı", s. 836.

[71] Henning göre de Farsça karma dildir. Fakat ona göre Farsça değişik İranî dillerin bir karmasıdır. Bizce bu görüş Farsça'daki karmaşıklık türünü açıklayamamaktadır. bkz. W. B. Henning, "Mitteliranische", Handbuch der Orientalistik, Iranistik I, Leiden, 1958, s. 92 (s. 20-130).

[72] Taberi, Tarihu'r-Rusul ve'l-Muluk, c. 7, s. 169.

[73] Halife b. Hayyat, Tarihu Halife b. Hayyat / Halife b. Hayyat Tarihi, (Çev. Abdulhak Bakır), Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2001, s. 274.

[74] Taberi, Tarihu'r-Rusul ve'l-Muluk, c. 7, s. 179.

[75] Carl Brockelmann, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, c. I, (Çev. Neşet Çağatay), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, 1964, s. 75.

[76] H. A. R. Gibb, Kuteybe b. Müslim'in Maveraünnehir bölgesine olan saldırılarını dört döneme ayırmaktadır. Bunlar: 1. Aşağı Toharistan'ın alınması (705 yılı), 2. Buhara'nın ele geçirilmesi (706-709), 3. Arap hâkimiyetinin Oxus (Ceyhun) vadisinde güçlenip Soğd'a yayılması (710-712), 4. Yaksart vilayetlerine sefer düzenlenmesi (713-715). bkz. Hamilton Alexander Roskeen Gibb, Orta Aaya'da Arap Fütuhâtı, (Çev. M. Hakkı), Evkaf Matbaası, İstanbul, 1930, s. 27.

[77] Halife b. Hayyat Tarihi, s. 360.

[78] Nerşahi, Tarih-i Buhara, (Trc. Ebu Nasr Ahmed b. Muhammed b. Nasr el-Kabavi, Talhis: Muhammed b. Zefr b. Ömer, Tashih ve Havaşi ez: Seyyid Muhammed Taki Müderris Razevi, İntişarat-ı Tus, Tahran, 1363, s. 66.

[79] Taberi, Tarihu'r-Rusul ve'l-Muluk, c. 8, s. 1229.

[80] Gibb, Orta Aaya'da Arap Fütuhâtı, s. 38.

[81] Ahmed b. Ebi Yakub (İbn-i Vazih Yakubi), Tarih-i Yakubi, c. 2, (Çev. Muhammed İbrahim Ayeti), Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitab, Tahran, 1343, s. 254; Brockelmann, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, s. 76.

[82] W. Barthold, Turkestan, Down to The Mongol Invasion, Printed in Great Britain, London, 1968, s. 160.

[83] İbn-i Haldun, Tarihu İbn-i Haldun, Kitabü'l-İber ve Divanü'l-Mübteda ve'l-Haber fî Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve min Aserehum min Zeviyü's-Sultanü'l-Ekber, c. 3, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1971, s. 97; Taberi, Tarihu'r-Rusul ve'l-Muluk, c. 9, s. 1659.

[84] Taberi, Tarihu'r-Rusul ve'l-Muluk, c. 9, s. 1691; İbn-i Haldun, Tarihu İbn-i Haldun, c. 3, s. 97; İzzü'd-din Ebi'l-Hasan Muhammed b. Muhammed b. Abdü'l-Kerim eş-Şeybani İbnü'l-Esir, el-Kamil fi't-Tarih, c. 5, Neşr: Carl Johan Tornberg, Daru Sadr; Dâru Beyrut, Beyrut, 1965, s. 237.

[85] Oranskij, Fikhu'l-Luga-yı İranî, s. 290 ve dip: 5.

[86] Bilindiği üzere Buhara ve Semerkant'taki Yahudi nüfusunun dili de Tâcıkçe'nin eskicil bir lehçesidir. bkz. Yarşatir, "Zebanha ve Lehceha-yı İranî, s. 137; Bizce antropolojik olarak Yahudi kesimin korumacı ve soyutlanmış (izole) bir yaşam tarzına sahip olmasından ötürü konuştukları lehçe Tâcık/Fars dilinin en eski biçimi olmalıdır. Bu Yahudi topluluğun konuşma dili araştırılmalıdır. Yahudi toplulukları konservatif yaşam biçimleri gereği tüm dünyada yaşadıkları bölge dillerini eskicil şekilleri ile konuşmaktadırlar. Nitekim İspanya'dan Osmanlı coğrafyasına gelip yerleşen Sefarad Yahudileri'nin kullandığı Ladino Dili, İspanyolca'nın eskicil bir lehçesidir. Aynıyla Şiraz'ın eski yerli dili olan Şerâzîce'yi de en iyi ve eskicil biçimde koruyanlar Şiraz Yahudileri'dir. bkz. Rüdiger Schmitt, "Diger Guyeşa-yı İranî-yi Bastan", Rah-nema-yı Zebanha-yı İranî, Zebanha-yı İranî-yi Bastan ve İranî-yi Miyane, c. I, (Trc. Arman Bahtiyari, Asker Behrami, Hasan Rızayi Bağ-bidi, Negin Salihi-niya), İntişarat-ı Kaknüs, Tahran, 1382, s. 154; Oranskij, Fikhu'l-Luga-yı İranî, s. 249, 290.

[87] "**Karma Dil** (Alm. Mischsprache, Fr. Langue Mixte, İng. Mixed Language): Çeşitli dillerin karışımından oluşan dil. Karma diller, yeterince gelişmemiş bir aşamada bulunan çeşitli toplulukların, ülkelerine gelen, gelişmiş topluluklardan bireylerle daha kolay ilişki kurabilmek, alışveriş yapabilmek, vb. nedenlerle onların dillerinden büyük ölçüde öğe almaları sonucu oluşmuştur." (bkz. Berke Vardar, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, s. 128). Çeşitli toplumsal etmenler sonucu iki veya daha fazla dilden alınan öğelerin ortak kullanımına dayanan, zamanla kendine özgü bir yapı kazanmış olan diller. Karma diller, farklı ülkelerin yoğun ticari ilişkilerde bulunduğu Akdeniz kıyılarında ve uzak sömürge ülkelerde görülür. En yaygını Akdeniz'de Fransızca, İspanyolca, Arapça, İtalyanca karışımı Sabir ile İngilizcenin Uzakdoğu'da Çince ile karışımından

oluşan Pidgin İngilizcesidir.” bkz. Mehmet Hengirmen, Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü, s. 241.

[88] “**Sabir**: Akdeniz yöresinde rastlanan Fransızca ve Provensça, İspanyolca ve Katalanca, İtalyanca ve Arapça karışımı Sabir (İspanyolca saver “bilmek”ten) dilleri tecimle (ticaret ile) ilgili olarak yaratılmış, sınırlı bir alana özgü, kısıtlı birleşim kuralları olan anlaşma araçlarıdır. Anadili olarak kullanmazlar. Sabir terimi, başka yörelerde rastlanan benzer anlaşma yöntemleri için de geçerlidir.” bkz. Berke Vardar, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, 2002, s. 128.

[89] “**Piçin** ([İngilizce pidgin ya da pidgin-english] İngilizce business “iş”ten]) ise İngilizce’yle Uzak Doğu dilleri (özellikle Çince) arasındaki ilişkilerin ürünüdür ve Sabir’den çok daha gelişmiş bir yapıyla sözcük içerir.” bkz. Berke Vardar, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, s. 128-129.

[90] “Kreoller ([Fransızca créole] İspanyolca criollo’dan) çeşitli toplumsal ve tarihsel nedenlerle anadili düzeyine yükselmiş karma dillerdir. Haiti’de, Martinique’te, Guadeloupe’te Fransız Kreolleri, Jamaika’da İngiliz Kreolü konuşulur. Portekiz, Hollanda Kreolleri de vardır.” bkz. Berke Vardar, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, s. 129.

[91] Simcuri Devleti için bkz. Seyyid Ebu’l-Kasimi, Simcuriyan, Nehustin Dudman-ı Türk der İran, İntişarat-ı İl-i Şahseven Bağdadi, Tahran, 1381.

[92] Gazneli ve Selçuklu dönemi Farsça metinlere girmiş idari terimlerden birkaç örnek: ağacı (hacip), muncuk (bayrak başına yapıştırılan boncuk), akça (sikke

türü), iğar veya iğar (himaye, destek), ?éyltaş (aynı birlikten olanlar, ?éyl /Arapça: askeri birlik/ + taş /Türkçe'de hem anlamına gelen ek/, sübaşı (ordu başı), bilge (bir unvan) ve han (han, padişah). bkz. Hasan Enveri, İstilahat-ı Divani-yi Devre-yi Gaznevi ve Selcuki, İntişarat-ı Suhan, Tahran, 1373, s. 15-16, 61-62, 74-75, 131, 134, 239, 242.

[93] Şemis Şerik Emin, Ferheng-i İstilahat-ı Divani-yi Devran-ı Moğol, Ferhengistan-i Edeb ve Hüner-i İran, Tahran, 1357.

[94] Yahya Müderrisi, Hüseyin Sami'i, Zehra Safevi Müberhen, Ferheng-i İstilahat-ı Devre-yi Kacar, Koşun ve Nazmiyye, Defter-i Pejuhişha-yı Ferhengi, Tahran, 1380, s. 1-12, vb.

[95] Gerhard Doerfer, Türkische und Mongolische Elemente im Newpersischen, c. I-IV, Wiesbaden, 1963, 1965, 1967, 1974; G. Doerfer'e göre, **Tâcıkçe "doğuş halindeki bir Türk dili" gibidir.** bkz. Doğan Aksan, Her Yönüyle Dil, s. 139. bkz. Gerhard Doerfer, Türkische Lehnwörter im Tadschikischen, F. Steiner, Wiesbaden, 1967.

PDF okumak

için...[http://file:///C:/Users/HP/Desktop/Fars%20Dili'nin%20Oluşumunda%20Türkçe'nin%20Etkisi%20\(1\).pdf](http://file:///C:/Users/HP/Desktop/Fars%20Dili'nin%20Oluşumunda%20Türkçe'nin%20Etkisi%20(1).pdf)

Babek Cavanşir

((XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri, Cilt I, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri
Müdürlüğü, 2014)